

УДК 316.422

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i27.931>**В. А. Полторак**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4414-719X>*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету***Я. В. Зоська**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0407-1407>*доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету***А. Г. Стадник**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2986-9765>*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету*

СОЦІАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ І ГРОМАДСЬКА ДУМКА: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТА ВЗАЄМОВПЛИВУ

Постановка проблеми. З тогу часу, коли відомий американський журналіст та дослідник У. Ліппман практично «відкрив» явище стереотипізації та наявність системи функціонування стереотипів, зокрема соціальних, минуло практично сто років. За цей час, за підрахунками дослідників цієї проблеми, було опубліковано більше п'яти тисяч робіт. Водночас підходи до висвітлення взаємозв'язку між соціальними стереотипами та громадською думкою, хоча сама робота У. Ліппмана, де практично вперше повністю аналізується проблема стереотипів, мала назву «Громадська думка» [1], вивчені дуже недостатньо та непереконливо.

Низка вчених і практиків, зокрема дослідників електоральної поведінки населення, вважає, що основна функція стереотипів така: виступати в ролі елементів, технологій пропагандистського впливу на громадян. Інші, навпаки, вважають, що саме громадська думка насправді виступає лише певним набором усіляких стереотипів. Більш того, деякі фахівці вважають, що взагалі без наявності стереотипів громадська думка не може існувати.

Необхідність спеціального та глибокого аналізу проблеми, про яку йдеться, має не тільки серйозну наукову значущість, але й значущість практичну, оскільки саме використання стереотипів у процесі функціонування громадської думки у різних сферах суспільства (у соціальній, політичній, економічній та навіть демографічній, зокрема гендерній) виступає як важливий аспект розвитку усіх цих сфер, причому громадська думка, значний елемент змісту якої складають різноманітні

стереотипи, є одним із найбільш суттєвих елементів інформації, яка використовується в ході функціонування цих сфер. Саме розмежування у цій інформації стереотипів, що складають певну частину її змісту, та інформації, що виходить, виключається зі стереотипних підходів до аналізу проблем і є практично основним завданням тих осіб та соціальних інститутів, що її аналізують та використовують.

Метою статті є аналіз проблеми взаємозв'язку та взаємовпливу соціальних стереотипів та громадської думки у розгляді та вирішенні різноманітних аспектів функціонування сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Вірогідно, що аналіз такої важливої та недостатньо вивченої (з нашої точки зору) проблеми, яка виступає у статті, треба почати з того, що мав на увазі перш за все У. Ліппман, говорячи про стереотип як важливий елемент інформаційного контенту, що функціонує в суспільстві. «Найбільш тонкі та найбільш поширені механізми впливу, – відзначив У. Ліппман, – це ті, що створюють і підтримують репертуар стереотипів. Нам розповідають про світ до того, як ми його побачимо. Ми здобуємо уявлення про більшість речей до того, як безпосередньо знайомимось із ними. І якщо здобута нами освіта не допомагає нам чітко усвідомити наявність цих упереджень, то саме вони керують процесом сприйняття» [1, с. 104]. На думку У. Ліппмана, стереотипи «являють собою упорядковану, більш чи менш несуперечливу картину світу. У ній зручно розташувалися наші звички, смаки, здібності, задоволення та надії. Стереотипна картина світу

може бути неповною, але це картина можливого світу, до якого ми пристосувалися» [1, с. 108].

До того як ми приступимо до аналізу проблеми соціальних стереотипів та їх зв'язку з громадською думкою, треба зауважити, що взагалі стереотипи у широкому сенсі – це традиційні, звичні канони думки та поведінки, спосіб реалізації різноманітних дій та думок у певній послідовності. У цьому аспекті треба навести дуже цікаві та достатньо обґрунтовані твердження російського фахівця, який спеціально займався проблемами соціальних стереотипів, а саме А.В. Меренкова.

По-перше, він справедливо вважає, що «у вищих організмів із розвиненою психікою проявляються три різновиди стереотипів: архетипи, що були вироблені протягом усєї еволюції популяції та виступають у вигляді безумовних рефлексів, що притаманні як у минулому, так і у теперішній час усім її представникам; спецтипи, що виникли протягом життя декількох поколінь конкретної групи осіб та віддзеркалюють особливі умови їх існування; нарешті, уніктипи, що виникли протягом життя окремого організму в результаті пристосування до неповторних впливів зовнішнього середовища» [2, с. 18].

По-друге, А.В. Меренков також цілком справедливо, з нашої точки зору, вважає, що у будь-якої людини виокремлюються кілька рівнів стереотипів, а саме біологічні, психічні та соціальні [2, с. 19]. Нарешті, по-третє, якщо біологічні, а також психологічні стереотипи у тварин виникають автоматично, без будь-якого контролю особи, то соціальні стереотипи формуються як сталі, добровільно здійснювані у процесі усвідомлення їх сенсу, змісту та форми реалізації [2, с. 32].

Саме з урахуванням цих підходів, як ми вважаємо, треба переходити до більш детального аналізу сутності та особливостей соціальних стереотипів. Починаючи розгляд сутності та специфіки соціальних стереотипів, маємо сказати про їх, так би мовити, модальність. Йдеться про те, що із самого початку розгляду подібних соціальних стереотипів (20-ті роки ХХ століття) найчастіше йшлося про те, що вони віддзеркалюють певні риси свідомості окремих індивідів (а іноді й цілих груп населення), що керувалися застарілими та не завжди адекватними щодо наявних соціальних відносин поняттями.

Отже, основним завданням політиків, взагалі людей, що стосувалися регулювання соціальних процесів, є необхідність їх «подолання», видалення зі свідомості як окремих особистостей, так і цілих соціальних груп. Наприклад, йшлося про негативне ставлення до представників деяких етнічних та расових груп, представників заможних груп, що здобули свої статки легальним шляхом, специфічне ставлення до праці загалом та деяких професій зокрема, схильності до дармоїдства,

що були притаманні представниками деяких суспільств.

Однак дійсно у різних суспільствах, на різних етапах їх розвитку «мають місце» та взагалі практично завжди мали притаманні деяким індивідам і соціальним групам негативні стереотипи, дослідження, що проводилися та проводяться соціологами, психологами, представниками деяких наук, свідчать про те, що стереотипи «володіють» глибокими позитивними якостями; часто виступають як важливі чинники детермінації життєдіяльності, розвитку індивідів та спільнот. Зрозуміло, що будь-яке реформування, перетворення в суспільстві часто пов'язане з відмовою від частки (іноді – більшості) наявних стереотипів та появою, застосуванням нових, що відповідають тому стану розвитку суспільства, що приходить на зміну суспільству старому, тобто дійсності, яка стає актуальною у певний час. Саме тому соціальні стереотипи взагалі не можна розглядати, зокрема, з наукових позицій як дещо суто негативне. Навпаки, саме з ними, їх функціонуванням сьогодні пов'язуються деякі базові підходи до пояснення сучасної дійсності, закономірностей соціального розвитку.

Більш того, процеси стереотипізації під час формування у населення певних ціннісних орієнтацій та установок «як процеси спрощення, схематизації дійсності, – як справедливо відзначає У.В. Ільницька, – дають можливість особі або групі осіб орієнтуватися у безперервно зростаючому потоці інформації, швидко реагувати на реальність, що змінюється, розбиратися у сутності соціально-політичних процесів та проблем» [3, с. 98]. Якщо ж установка вже сформувалася під час попередньої діяльності людей, груп, то стереотипи, які змістовно пов'язані з певними установками, допомагають пов'язати подібні «застарілі» установки з конкретно реальною ситуацією. Іноді, коли установки ще не сформовані, стереотипи навіть можуть їх тимчасово замінювати, виступаючи у ролі тимчасових, можна казати, «поверхневих» установок.

Ще раз підкреслимо, що з точки зору сучасної науки (і це підтверджується практикою функціонування соціальних інститутів, підходів до вирішення соціальних проблем), як справедливо підкреслює В.О. Ханстантинов, «процес стереотипізації сам по собі не є ані позитивним, ані негативним». Як справедливо підкреслює В.С. Агеєв, процес стереотипізації, як і інші міжгрупові механізми «виконує об'єктивно необхідну функцію, даючи змогу швидко, просто і достатньо надійно категоризувати соціальне становище індивіда» [4, с. 39].

Таким чином, визначивши сутність соціальної стереотипізації, соціальних стереотипів як важливих елементів розвитку суспільства загалом і масової свідомості та громадської думки зокрема, коротко позначимо деякі ключові аспекти,

пов'язані з основними характеристиками та сутнісними рисами соціальних стереотипів для того, щоб у подальшому чітко та об'єктивно розкрити проблему їх «пов'язаності» з громадською думкою.

Одним із ключових аспектів функціонування в суспільстві соціальних стереотипів виступають їх функції, тобто те, що ті самі стереотипи «виконують» у ході реалізації різноманітних соціальних процесів. Оскільки вплив на соціальні відносини відбувається не тільки із застосуванням певних соціальних управлінських дій, але й, так би мовити, стихійно, треба уточнити сутність самого поняття «соціальна функція».

Соціальна функція, як її трактує «Соціологічна енциклопедія», – це, по-перше, роль, яка виконується окремими суб'єктами соціальної системи у її організації як цілого, у здійсненні цілей, інтересів соціальних груп та класів; по-друге, стандартизовано соціальна дія, що регулюється певними нормами та контролюється соціальними інститутами; по-третє, залежність між різними соціальними процесами, що виражається у функціональній залежності змінних [5, с. 727].

Зрозуміло, що щодо соціальних стереотипів та їх впливу на думку, установки і поведінку людей йдеться про функціональну залежність між сформованими в суспільстві чи у межах окремих груп особистостей стереотипами та відповідними думками й поведінкою людей. Треба зауважити, що традиційно виділяють дві основні функції соціальних стереотипів. «На соціальному рівні, – відзначає, зокрема, О.Д. Бойко, – стереотип виконує дві функції, а саме ідеологічну (формування і збереження групової ідеології, що пояснює та регламентує поведінку групи) та ідентифікаційну (створення і збереження позитивного образу «ми», формування якого відбувається насамперед за допомогою ритуалів та невербальних засобів)» [6, с. 213].

Іноді, хоча й дуже непослідовно та недостатньо обґрунтовано, виділяють інші соціальні функції стереотипів, зокрема соціальну, когнітивну, пояснювальну. Однак усі вони «виконують» певну «допоміжну» роль. З нашої точки зору, окрім виокремлених вище двох основних функцій соціальних стереотипів, а саме ідеологічної та ідентифікаційної, до них треба додати як одну з ключових регулятивну функцію.

Треба зауважити, що саме її дія впливає на наявність певної залежності між стереотипами та їх функціонування у межах різних соціальних процесів. Причому, повторимо, впливає нібито стихійно, реалізуючи наявність певних стереотипів, сформованих тим чи іншим чином, серед окремих індивідів та груп, у ті чи інші часові періоди, наявних іноді незалежно від тих процесів, що протікають у суспільстві. Особливо значущими для прикладу у цьому аспекті виступають стереотипи, що пов'язані з національними, етнічними, расовими

відносинами. Так, практично неможливо пояснити, яким чином і чому протягом багатьох століть існують серед значної кількості населення певних країн расистські та антисемітські стереотипи.

Однак йдеться не тільки про них. Різноманітних стереотипів, що існують та активно «використовуються» сьогодні у різних сферах життя сучасних суспільств, дуже багато. Наведемо лише один приклад із дуже цікавої дисертаційної соціологічної роботи Н.В. Дзюби, присвяченої ролі гендерних електоральних стереотипів у населення України під час прийняття ним електоральних рішень.

Так, авторка наводить такі висновки свого дослідження, один з основних серед яких зводиться до такого. «Проведене дослідження дало змогу визначити такі ключові функції гендерних стереотипів у виборчих процесах формування узагальнених уявлень про роль і поведінку чоловіків і жінок у політиці, наявну в цьому аспекті різницю; уявлення в масовій свідомості щодо доцільності широкої участі жінок в політиці та їх представництва у виборних органах влади тощо. Відповідно до цього, 32% опитаних експертів вважають, що серед населення України поширеним є стереотип «Політика – не жіноча справа». Стільки ж експертів вважають, що «Жінки в нашій країні дуже залежні від чоловіків», що свідчить про те, що «спрацьовують» патріархальні стереотипи; 35% опитаних експертів переконані в поширеності стереотипу «У жінок, що йдуть у політику, постійний конфлікт між професійною кар'єрою та сімейним життям» [7, с. 14].

Вважаємо, що існування саме цього та подібних гендерних стереотипів визначає багато що в електоральній практиці, яка існує в країні. Зокрема, те, чому сьогодні наявне недостатнє представництво жінок в органах управління країною, зокрема у Верховній Раді (до речі, у деяких країнах Північної Європи, де більшості населення подібні стереотипи зовсім не притаманні, ситуація зовсім інша). Цікаво, що представництво жінок в органах місцевого самоврядування набагато більше (дуже часто їх приблизно стільки ж, як і чоловіків), що залежить від наявності певних стереотипів у більшості українських виборців, які реалізуються в процесах голосування. З нашої точки зору, наведені результати дослідження цілком характеризують особливо велику регулюючу значущість ролі соціальних стереотипів у функціонуванні сучасного українського (і не тільки!) суспільства.

Наступна серйозна проблема, що пов'язана із соціальними стереотипами і потребує аналізу, стосується питання, пов'язаного з джерелами формування соціальних стереотипів. Дійсно, специфіка подібних стереотипів, функцій, які вони реалізують, потребує уточнення того, звідки та яким чином вони виникають. На жаль, саме ця проблема і в соціології, і в низці інших наук, що

тим чи іншим чином займаються проблематикою соціальних стереотипів, глибоко не досліджена.

Дуже спрощене і, з нашої точки зору, недостатньо повне й коректне визначення основних джерел, витоків формування соціальних стереотипів надав російський соціальний психолог Д.В. Ольшанський. «З одного боку, – говорить він, – це достатньо обмежений індивідуальний або груповий минулий досвід та обмежена інформація, якими володіють люди у повсякденному житті, а також деякі специфічні явища, що виникають у сфері міжособистісних спілкування та взаємодії – суб'єктивна вибірковість, вплив установок, чутко тощо. З іншого боку, важливим джерелом формування стереотипів є цілеспрямована діяльність засобів масової інформації та політичної пропаганди» [8, с. 83].

Подібна позиція, хоча й може бути врахованою, але насправді потребує дуже уважного вивчення та корекції, зокрема, тому що у ній практично не враховується суб'єкт стереотипізації, тобто те й ті, хто насправді формує та надалі «удосконалює» соціальні стереотипи для їх подальшого використання. Розгляд цієї проблеми прямо не входить в завдання авторів статті. Проте необхідно вказати хоча б деякі зауваження в цьому аспекті.

«Прибічники соціокультурного підходу до характеристики витоків соціальних стереотипів, – говорить авторка цікавої роботи стосовно взаємодії влади та гендерних стереотипів Т.Б. Рябова, – вважають, що на підтримку та відтворення стереотипів рішучий вплив чинить культура як своєрідний резервуар норм та уявлень. Власне, вже у книзі У. Ліппмана саме на суспільство покладається відповідальність за забезпечення особистості пресловутими «картинками»» [9, с. 10].

Далі авторка, посилаючись на результати спеціального дослідження стереотипів Д. Каца та П. Брейдлі, показує, що опитані останніми студенти Принстонського університету зазначили, що вони дійсно мали певні етнічні стереотипи навіть щодо представників тих національностей, із якими вони навіть ніколи не зустрічалися у своєму житті, що приводить до висновку, що сформовані соціальні стереотипи виступають наслідком діяльності людини, групи щодо осмислювання навколишнього світу, а їх зміст детермінує культурою [9, с. 11].

Власне, сам У. Ліппман у своїй роботі, характеризуючи ті стереотипні образи, які викликає у пам'яті людей мистецтво, говорить про те, що «стереотипні образи позичаються світу не тільки мистецтвом, тобто живописом, скульптурою та літературою, але й моральними кодексами, соціальною філософією і політичною агітацією» [1, с. 99]. Отже, йдеться про вплив на процеси формування соціальних стереотипів культури суспільства у всіх її проявах.

Особливо треба відзначити те, що основними формами стереотипів (мається на увазі «оформ-

лення» їх змісту), як справедливо зазначає О.Д. Бойко, виступають такі:

- стандартні одноманітні способи осмислення і підходи до соціально-політичних явищ;
- стандарти поведінки (канони, норми, ритуали);
- узагальнений образ людини певної соціальної, етнічної, вікової групи;
- спрощене поняття, яке виконує роль орієнтального символу [6, с. 214].

Відповідно, виділяють різновиди соціальних стереотипів. Так, іноді виділяють як основні такі різновиди соціальних стереотипів, як етнічні, гендерні, вікові. Окрім них, говорять про ті, що «використовуються» у різних сферах соціальної дійсності, зокрема соціокультурні, політичні, ідеологічні, електоральні.

Іноді говорять про стереотипи істинні та хибні, що визначається, зокрема, аналізом конкретних ситуацій, де вони використовуються, а також про прогресивні та реакційні [10, с. 88]. Безумовно, особливо треба відзначити таку класифікацію, як стереотипи свідомості, що віддзеркалюють ідеальні орієнтири панівної ціннісно-нормативної системи групи, суспільства і слугують основою для формування стереотипів поведінки; самі стереотипи поведінки, що характеризують стійкі, регулярно повторювані на практиці особливості дій та поведінки певних соціальних, етнічних та інших груп.

Перейдемо далі до аналізу наступної проблеми нашого дослідження, а саме розгляду взаємозв'язку та взаємовпливу соціальних стереотипів та громадської думки. Традиційно вважається, що громадська думка – це взагалі певний набір стереотипів, які притаманні тим чи іншим групам населення. Відомий німецький дослідник громадської думки Елізабет Ноель-Нойман навіть зауважила, що «громадську думку можна передати лише за допомогою стереотипів» [11, с. 213]. Цей висновок вона робить на основі аналізу змісту роботи У. Ліппмана, хоча, до речі, сама каже про те, що засновник теорії стереотипів (нам здається, що саме так його можна називати) зовсім не «зводить» увесь зміст будь-якої громадської думки до набору стереотипів, якими вона «користується».

Йдеться лише про те, що, як відзначає та ж Е. Ноель-Нойман, «для нас найбільше досягнення у тому, що він показав, яким чином опосередковується громадська думка, яким чином вона нав'язується людям через позитивний або негативний стереотип, наскільки економічно та однозначно сприймається соціумом, коли йому треба говорити, а коли треба й промовчати» [11, с. 214].

Отже, з усього цього можна зробити такі висновки. По-перше, між змістом громадської думки, її функціонуванням та соціальними стереотипами, що активно функціонують у суспільстві, дійсно є певний взаємозв'язок. По-друге, цей зв'язок насправді не є таким, що «уся» громадська думка

повністю складається зі стереотипів та без них взагалі не може бути трансльованою. По-третє, позитивні й негативні стереотипи дійсно певним чином впливають на процеси формування, функціонування громадської думки, причому, як зауважує сам У. Ліппман, щоб, зокрема, надати поштовх процесам конформізму, які, безперечно, притаманні громадській думці (хоча не завжди, а лише частково), що функціонує в суспільстві щодо тих чи інших проблем.

Таким чином, на нашу думку, можна сказати, що між громадською думкою та соціальними стереотипами, які «використовуються» в процесі її функціонування, дійсно існують взаємозв'язок та взаємовплив. Які саме? Для того щоб зрозуміти це, потрібно, безумовно, розібратися у тому, яку частку громадської думки складають «укладені у неї» соціальні стереотипи, по-перше, і, по-друге, яким чином відбуваються процеси «побудови» соціальних стереотипів, що функціонують у межах громадської думки.

Розглядаючи першу з названих вище проблем, маємо, безумовно, розглядати проблеми сутності, змісту, структури, специфіки масової свідомості та громадської думки, що виступає однією з її найважливіших складових частин. Взагалі якщо заглибитись у аналіз проблематики громадської думки, то це буде потребувати дуже великого спеціального розгляду, оскільки дуже значна (та часто суперечлива) література, дуже протилежні думки про те, чим вона є, як її можна трактувати й аналізувати. Це, зрозуміло, потребує глибокого та зваженого спеціального розгляду, який не входить у завдання авторів статті.

Однак цікаво, що в основній роботі У. Ліппмана ця проблематика громадської думки щодо її походження, джерел виникнення, структури, змісту та багатьох інших елементів практично не розглядається. Взагалі за тим, як він говорить, практично не до кінця зрозуміло, «як встановлюються зв'язки поміж свідомістю та тим, що знаходиться в оточуючому середовищі. Яким чином, якщо використовувати мову теорії демократії, величезна кількість людей, настільки індивідуально сприймаючих цю абстрактну картину, розвиває загальну волю? Яким чином проста та незамінна ідея виникає із комплексу змінних? Як такі феномени, як Воля Народу, Цілі Держави або Громадська Думка, викристалізуються з настільки випадкової сукупності образів?» [1, с. 193].

Оскільки у статті нас цікавлять не стільки загальні підходи до сутності громадської думки, її функцій та багато інших аспектів її загального формування і функціонування, впливу на соціальні інститути, скільки специфіка її змісту та наявності у ньому соціальних стереотипів, наведемо одне із загальних та достатньо відомих визначень цього феномена. «Громадська думка – це стан ма-

сової свідомості, що являє собою приховане або явне, неприховане, достатньо стале та компетентне оціночне відношення різних соціальних груп, верств до проблем, подій та фактів соціального життя» [12, с. 76].

Таким чином, якщо говорити про зміст громадської думки, можна зробити висновок, що вона є певною колективною думкою тих чи інших верств населення (зрозуміло, що при цьому далеко не завжди його більшості). Також треба мати на увазі таку обставину: оскільки громадська думка є певним станом масової свідомості, в процесі її функціонування можуть зустрічатися ситуації, коли люди, що належать до різних соціальних груп, мають однакову думку, і, навпаки, ті, що входять до однієї соціальної групи, можуть мати різні думки [12, с. 77].

Саме тому (зрозуміло, не тільки тому, є різні обставини) в процесах формування та функціонування громадської думки можуть використовуватися та практично завжди використовуються різноманітні соціальні стереотипи. Тут треба зауважити таке. По-перше, в структуру змісту громадської думки включені не тільки соціальні стереотипи, але й інші елементи змісту щодо інформації стосовно тієї чи іншої проблематики, відносно якої ця громадська думка функціонує. По-друге, саме тому, що вона виступає як специфічна форма суспільної свідомості, а саме свідомості масової, в її структурі таку важливу роль відіграють соціальні стереотипи, які можуть бути притаманними представникам різних соціальних (зокрема, класових, етнічних, демографічних) груп.

Це дійсно відрізняє взаємозв'язок між громадською думкою і соціальними стереотипами, оскільки щодо інших форм суспільної свідомості (класових, етнічних, групових тощо) можливість «розташування» у їх структурі соціальних стереотипів може бути значно обмеженою, або вони можуть бути вельми специфічними, так би мовити, «у бік суто групових».

Тепер щодо другої із позначених вище проблем взаємозв'язку соціальних стереотипів і громадської думки, а саме щодо того, яким чином відбуваються процеси «побудови», вбудування (так буде точніше) соціальних стереотипів у громадську думку. З нашої точки зору, цілком зрозуміло, що подібні процеси якісно відрізняються від загальних процесів функціонування в суспільстві соціальних стереотипів. Нагадаємо, що такі стереотипи можуть бути стереотипами свідомості та стереотипами поведінки. Саме перші віддзеркалюються у громадській думці найбільш активно та чітко.

Сам процес формування стереотипів є дуже специфічним і може дати часткову відповідь на те, яким чином взаємопов'язані соціальні стереотипи і громадська думка. Насамперед треба зазначити, що, безумовно, «селекція і категоризація великої

маси соціальної інформації, що діє на людину, є когнітивною основою стереотипізації» [13, с. 69], тобто стереотипізація як процес спрощення, схематизації дійсності, як уже зазначалося вище, дійсно дає особі чи групі орієнтуватися у безперервно зростаючому потоці інформації та швидко реагувати на реальність, яка змінюється.

І.В. Ільницька справедливо, посилаючись на роботи американських психологів, виділяє три етапи формування стереотипів, а саме вирівнювання, посилення, асиміляцію [3, с. 99], тобто спочатку складне явище або об'єкт зводиться до декількох добре відомих ознак. Потім цим ознакам надається особлива значущість порівняно з тим, які вони мали у складі цілого. Після цього відбираються «вирівняні» та «посилені» ознаки об'єкта чи явища і будується образ, що має певне значення, особливе психологічне значення для особи або групи осіб.

З нашої точки зору, саме в процесі формування громадської думки (а яким чином інакше?) відбувається процес формування та подальшого використання соціальних стереотипів. Наведемо приклади формування російською та українською пропагандами стереотипів, що з різною мірою активності використовуються у процесі інформаційної війни сьогодні між Україною та Російською Федерацією.

Так, російська пропаганда від самого початку інформаційної війни «створила» та «запустила» для функціонування в структурі громадської думки (насамперед спрямованої на власне російське населення) такі ідеологеми, символи, назви щодо українських вояків, добровольців, волонтерів, як «бандерівці», «фашисти». При цьому у відповідному контенті різноманітних телевізійних, пресових, інтернет-повідомлень активно відбиралися та пропагувалися різноманітні якості, що нібито підтверджували подібне ставлення (наприклад, щодо обстрілів мирного населення, його пограбувань, активного «насадження» української мови). Відповідний підбір подібних характеристик, їх активне, практично повсякденне використання в пропаганді призвели до того, що склалися відповідні стереотипи, які «оволоділи» значною частиною російського населення, розуміються як саме такі та вживаються ним, що було би практично неможливо без постійного та тривалого «обкачування» них у текстах засобів пропаганди та у громадській думці.

На жаль, зусилля, потуги української пропаганди сформуванню для свого населення такі стереотипи, як «російський агресор» (для характеристики російського вторгнення у справі України та підтримку ДНР та ЛНР); «сепаратисти» (що ідентифікувалося у свідомості українців з мешканцями та вояками ЛДНР), виявилися не дуже вдалимими, і ті слова та словосполучення, про які

йдеться, назвати вдалимими для використання, зокрема, стереотипами навряд чи можна. З нашої точки зору, саме тому, що вони не «пройшли» відповідні етапи розкриття саме у громадській думці. До речі, так само справа залишається з деякими іншими словами та словосполученнями, які могли б увійти в арсенал стереотипів. Наприклад, «ООС». Такий термін, як «волонтери», став, з нашої точки зору, дійсно певним стереотипом, яким сьогодні позначаються не тільки ті люди, що допомагають українським воякам, але й ті хто взагалі допомагає, підтримує ветеранів, інвалідів та інші категорії населення, що такої підтримки потребують, навіть у часи, коли країну охопила епідемія коронавірусу.

Таким чином, вважаємо, що можна зробити цілком виправданий та обґрунтований висновок щодо того, що соціальний стереотип дійсно виступає у вигляді одного з важливих змістовних елементів і пропаганди, взагалі суспільного спілкування людей. Більш того, він робить подібне спілкування дійсно адекватним та зрозумілим завдяки присутності в ньому стереотипів практично для усіх груп населення. Як справедливо зазначає Б.Л. Борисов, стереотип виступає як формообразуюча одиниця громадської думки. «Стереотип – це кристалізація емоційно забарвлених уявлень та думок» [14, с. 52]. Хоча, як вважає Т.Б. Рябова, «доцільно розрізняти два джерела включення соціальних стереотипів, наприклад, у політику. По-перше, вони існують у громадській думці нарівні очікувань та політичних переваг<...> По-друге, вони цілеспрямовано експлуатуються суб'єктами політики, що дає змогу говорити про маніпулювання ними» [9, с. 93]. До речі, щодо проблеми маніпулювання стереотипами у політиці, піарі, пропаганді та у низці інших соціальних сфер, то це окрема та дуже важлива тема, пов'язана зі специфічними можливостями процесів стереотипізації та використання стереотипів. Однак вона не стосується безпосередньо проблеми, що розглядається у статті.

З іншого боку (продовжимо два аспекти розгляду проблеми взаємозв'язку та взаємовпливу стереотипів та громадської думки), саме присутність стереотипів, а саме слів та словосполучень, які «претендують» на їх роль, робить стереотипи стереотипами. Отже, взаємозв'язок та взаємовплив соціальних стереотипів і громадської думки у демократичному суспільстві є цілком зрозумілим та практично невідворотнім, таким, що, допомагаючи ефективній стереотипізації суспільного континенту у тексті, якими обмінюються соціальні інститут та населення, робить подібний процес спілкування в суспільстві дійсно нормальним та ефективним.

Висновки. Здійснений у статті аналіз проблеми взаємозв'язку соціальних стереотипів та громад-

ської думки засвідчив, що соціальні стереотипи дійсно виступають як «третій рівень» стереотипів, що формуються в процесі життєдіяльності індивідів, груп, суспільства (біологічні, психічні, соціальні). Засновник теорії соціальних стереотипів У. Ліппман та інші вчені, що їх вивчали, засвідчили, що не йдеться про стереотипи як дещо негативне, що підлягає їх «подоланню» в процесі життєдіяльності суспільства.

Навпаки, процеси стереотипізації, тобто спрощення, схематизації соціальних процесів та соціальної діяльності, дають можливість особі та групі осіб чітко й адекватно орієнтуватися в зростаючому потоці інформації, швидко реагувати на реальність та розбиратися в сутності соціально-політичних та інших процесів. При цьому соціальні стереотипи виконують низку функцій, основними серед яких є регулююча, ідеологічна та ідентифікаційна.

Саме процеси реалізації подібних функцій соціальних стереотипів в процесі функціонування демократичного суспільства приводять до максимально тісного взаємозв'язку між ними та громадською думкою, що функціонує у ньому. З одного боку, соціальні стереотипи виступають як важлива складова частина контенту, змісту громадської думки. З іншого боку, саме функціонування певних слів, словосполучень, що характеризують певні аспекти соціальної дійсності, дають змогу швидко та достатньо надійно категоризувати різноманітні аспекти функціонування особистостей та різноманітних груп у суспільстві.

Література

1. Ліппман У. *Общественное мнение*. Москва : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
2. Меренков А.В. *Социология стереотипов*. Екатеринбург : изд-во Уральского университета, 2001. 290 с.
3. Ільницька У.В. Політичні стереотипи та стереотипізація мислення: роль та значення в системі іміджевих комунікацій. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/25330> (дата звернення: 12.03.2020).
4. Ханстантинов В.О. Соціальні стереотипи і необхідність толерантності. *Наукові праці Миколаївського державного аграрного університету. Соціологія*. Т. 84. Вип. 71. С. 38–42.
5. *Социологическая энциклопедия* : в 2 т. / Национальный общественно-научный фонд ; руководитель науч. проекта Г.Ю. Семигин ; гл. ред. В.Н. Иванов. Москва : Мысль, 2003. Т. 2. 863 с.
6. Бойко О.Д. *Політичне маніпулювання : навчальний посібник*. Київ : Академвидав, 2010. 432 с.
7. Дзюба Н.В. *Гендерні стереотипи населення України при прийнятті електоральних рішень* : автореф. дис. ... канд. соціол. наук ; Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2018. 21 с.
8. Ольшанский Д.В. *Основы политической психологии*. Екатеринбург : Деловая книга, 2001. 496 с.
9. Рябова Т.Б. *Пол власти: гендерные стереотипы в современной российской политике*. Иваново : Ивановский государственный университет, 2008. 246 с.
10. Ільющкин В.В. Социальный стереотип как концентрированное выражение социальной установки. *Вестник науки и образования*. 2015. № 1 (3). С. 87–92.
11. Ноэль-Нойман Э. *Общественное мнение: открытие спирали молчания*. Москва : Прогресс-Академия ; Весь мир, 1996. 352 с.
12. Полторац В.А. *Громадська думка. Соціологія політики* : енциклопедичний словник. Київ : вид-во Європейського університету, 2009. С. 76–77.
13. Самкова О.М. Соціальні стереотипи і стереотипізація: аналіз сучасних теоретичних підходів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2013. Вип. 1. С. 68–71.
14. Борисов Б.Л. *Технологии рекламы и PR*. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2001. 624 с.

Анотація

Полторац В. А., Зоська Я. В., Стадник А. Г. Соціальні стереотипи і громадська думка: проблеми взаємозв'язку та взаємовпливу. – Стаття.

У статті розглянуто важливу проблему, пов'язану із застосуванням стереотипів у процесі функціонування громадської думки в соціальній сфері суспільства. Визначено поняття «стереотип», яке трактується як традиційні, звичні канони думки та поведінки, спосіб реалізації різноманітних дій та думок у певній послідовності.

Аналізуються різні аспекти процесів стереотипізації, тобто спрощення, схематизації соціальної дійсності, що дають особі та соціальній групі можливість надійно та чітко орієнтуватися в суспільстві. З'ясовано, що якщо установка вже сформувалася під час попередньої діяльності людей, груп, то стереотипи, які змістовно пов'язані з певними установками, допомагають пов'язати подібні «застарілі» установки до конкретної реальної ситуації.

Визначено сутність соціальної стереотипізації, соціальних стереотипів як важливих елементів розвитку суспільства загалом і масової свідомості та громадської думки зокрема, коротко позначено деякі ключові аспекти, пов'язані з основними характеристиками та сутнісними рисами соціальних стереотипів для того, щоб у подальшому чітко та об'єктивно розкрити проблему їх «пов'язаності» з громадською думкою.

Розглянуто регулюючу, ідеологічну та ідентифікаційну функції соціальних стереотипів.

Основний фокус аналізу спрямований на виявлення взаємозв'язку та взаємовпливу між соціальними стереотипами і громадською думкою. Остання виступає як один із важливих механізмів формування соціальних стереотипів, а також середовище, що містить їх використання. Встановлено, що, по-перше, між змістом громадської думки, її функціонуванням та соціальними стереотипами існує зв'язок; по-друге, цей зв'язок насправді не є таким, що «уся» громадська думка повністю складається із стереотипів та без них взагалі не може бути трансльованою; по-третє, позитивні і негативні стереотипи дійсно певним чином впливають на процеси формування, функціонування громадської думки.

Ключові слова: процес стереотипізації, соціальні стереотипи, громадська думка.

Summary

Poltorak V. A., Zoska Ya. V., Stadnyk A. H. Social stereotypes and public opinion: problems of interconnection and interaction. – Article.

The article considers an important problem related to the application of stereotypes in the functioning of public opinion in the social sphere of society. The concept of “stereotype” is defined, which is interpreted as traditional, habitual canons of thought and behavior, a way to implement a variety of actions and thoughts in a certain sequence.

Various aspects of the processes of stereotyping, i.e. simplification, schematization of social reality, which give a person and a social group the opportunity to reliably and clearly navigate in society, are analyzed. It was found that if the attitude has already been formed during the previous activities of people, groups, the stereotypes that are meaningfully associated with certain attitudes help to connect such “outdated” attitudes to a specific real situation.

The essence of social stereotyping, social stereotypes as important elements of society in general and mass

consciousness and public opinion in particular are defined, we briefly outline some key aspects related to the main characteristics and essential features of social stereotypes in order to clearly and objectively reveal the problem of their “connection” with public opinion.

The regulatory, ideological and identification functions of social stereotypes are considered. The main focus of the analysis is to identify the relationship and interaction between social stereotypes and public opinion. The latter acts as one of the important mechanisms for the formation of social stereotypes, as well as the environment that contains their use. It is established: that first, between the content of public opinion, its functioning and social stereotypes; secondly, this connection is not really such that “all” public opinion consists entirely of stereotypes and without them cannot be broadcast at all; thirdly, positive and negative stereotypes do in some way affect the processes of formation and functioning of public opinion.

Key words: process of stereotyping, social stereotypes, public opinion.